

Станіслав ФІЛІПОВ,

кандидат психологічних наук, доцент,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

КРИМІНОГЕННИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВОГО НАСЕЛЕННЯ У ПРИКОРДОННІ

У статті наведено результати дослідження соціальних умов транскордонної злочинності. Зокрема: показана роль обивателя у виникненні і розвитку криміногенних процесів в прикордонному просторі і зворотний вплив на нього цих процесів; взаємозв'язок кримінальної суспільної свідомості і злочинності; вплив засобів масової інформації на формування громадської думки з приводу транскордонної злочинності. Зроблено висновки про те, що значущим фактором суспільної свідомості в Україні щодо транскордонної злочинності є наявність високого рівня соціальної аномії. Дане явище характеризує невідповідність між соціальними цілями, що формально схвалюються і засобами їх досягнення, що схвалюються у суспільстві. В результаті неможливості їх досягнення законними засобами прийнятою практикою стає вчинення транскордонних правопорушень. Охарактеризовано населення прикордоння за ознакою різноспрямованих мотивів, пов'язаних зі ставленням до транскордонної злочинності. Обґрунтовано заходи, спрямовані на стимулювання антикримінальної стійкості громадян і недопущення криміналізації частини суспільства, що відноситься до населення прикордоння.

Ключові слова: транскордонна злочинність, криміногенний потенціал, прикордонний простір, суспільна свідомість, соціальна аномія, «колабораціонізм» зі злочинністю.

Постановка проблеми, її зв'язок з практичними завданнями. Отже, в чому полягає суть проблеми, визначеної в темі статті? Налагодження взаємодії з місцевим населенням на основі добрих стосунків з метою виконання службових функцій завжди є запорукою успішної діяльності будь-яких правоохоронців, особливо прикордонників. Історично, в більшості держав охорона державного кордону вважається тією функцією державного управління, яку органи прикордонної служби реалізують з обов'язковим залученням громадян. Дійсно, з точки зору стражів кордону, наскільки б значним за кількістю не був би персонал прикордонного підрозділу та наскільки б адекватно обстановці ні була б спланована служба прикордонних

нарядів, неможливо забезпечити суцільний безперервний контроль за кожним метром прикордоння. Водночас, місцеві жителі, які здійснюють господарську та іншу повсякденну діяльність – можуть стати очевидцями подій, пов'язаних з порушенням законодавства. З огляду на це, в даний час на ділянках органів і підрозділів охорони державного кордону України спеціально створено і діє 418 громадських формувань з охорони кордону, до складу яких входить більше 5800 членів.

Разом з тим, зворотною стороною медалі є численні приклади протидії службі прикордонників з боку місцевих жителів. І характерно це для кордонів в абсолютно різних регіонах світу. Це пояснює кримінологічне значення даної проблеми і обумовлює необхідність дослідження і пояснення ролі обивателя у формуванні причин, умов транскордонних правопорушень та відповідних фонових явищ.

Аналіз останніх досліджень. Характеризуючи науковий дискурс із зазначеної теми, слід зазначити важливий момент. Представники наук кримінально-правового циклу переважно не вважають цю тему своєю, оскільки соціальна роль «обивателя» (або невизначеної групи «місцеве населення прикордоння») не піддається кримінально-правовій формалізації. А порівняно низька активність публікацій у зазначеній сфері пояснюється тим, що немає даних, що достовірно підтверджують загрозову зміну масштабів «коллаборціонізму» обивателя з транскордонною злочинністю. Водночас, прикордонники добре знають, про що йдеться.

Найбільш значною для нашого дослідження ми вважаємо роботу І. Мацкевича [1], в якій ним розглянута роль обивателя через призму кримінальної суспільної свідомості. Методологічно важливими для нас є роботи О. Джужі, В. Голіни, Б. Головкина, О. Костенка, О. Литвинова, Н. Орловської та В. Шакуна, що дають ключ для розуміння умовно-причинного комплексу злочинності, його взаємозв'язку з проблемою дисонансу між владними рішеннями та інтересами місцевого населення прикордоння. Серед них – комплексні праці теоретико-концептуального характеру, що охоплюють

різноманітні підходи до вирішення зазначеної проблеми [2–5]. Підштовхнула нас до дослідження зазначеної проблематики праця N. Passas, домінуючий акцент у якій зроблено на ретельному аналізі інтересів суб'єктів, причетних до транскордонної злочинної діяльності.

Виходячи з вищевикладеного, **метою статті** є виявлення ролі представників місцевого населення прикордоння у виникненні і розвитку криміногенних процесів в прикордонному просторі і зворотного впливу на місцеве населення цих процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тема цієї публікації є досить незручною для правоохоронних інституцій, що діють на державному кордоні, оскільки домінуючим її вектором є роль місцевого населення в формуванні чинників детермінації транскордонної злочинності. А це загострює увагу на розбіжності між інтересами більш ніж значної частини населення прикордоння (і не тільки) і політикою держави в сфері забезпечення прикордонної безпеки.

Завжди в центрі транскордонного, як і будь-якого іншого злочину, знаходиться людина. Але причетна до події злочину особа не завжди сама є злочинцем. Ми бачимо оприлюднені мас-медіа свідчення опосередкованих форм причетності людей до різних видів злочинності або ж до пасивних форм перешкоджання законній діяльності правоохоронних органів, що протидіють їй. Наприклад, це лівійські моряки, які сприяють незаконному переміщенню мігрантів, вже тим, що свідомо відволікають на себе сили, що беруть участь в операціях FRONTEX. Або ж жителі окремих регіонів України, які з різним ступенем активності перешкоджають силам правопорядку в припиненні незаконного видобутку або переміщенню за кордон бурштину (іноді просто шляхом блокування своєю технікою автомобілів правоохоронців). Або грецькі рибалки, які свідомо утруднюють операції з порятунку незаконних мігрантів на море. Іншими словами, обиватель далеко не завжди знаходиться по одну сторону барикад з правоохоронними органами, більш того, ми констатуємо наявність явища його «коллаборціонізму» зі злочинністю.

З огляду на те, що першоосновою будь-якого знання є визначення понять, зауважимо, що «криміногенний потенціал», за тлумаченням В. Голіни, являє собою рівень прихованої можливості особистісного та соціального масового порушення моральних заборон і правових (в тому числі кримінально-правових) норм, яка може проявитися (і проявляє себе) за певних умов і підлягає кількісно-якісній інтерпретації [2, с. 168–169].

Найбільш близьким за змістом, хоча і не цілком синонімічним, поняттям до «місцевого населення» в нашому випадку є «обиватель». У цьому тексті ми маємо на увазі під обивателем звичайного жителя, який є типовим представником більшості в певній місцевості, абсолютно безвідносно до будь-яких його індивідуально-особистісних якостей. Тобто ми в інтересах нашого дослідження використовуємо суто нейтральне поняття, без свідомо негативного або позитивного забарвлення, що має хіба що вказівку на прив'язку суб'єкта до певного місця проживання (найчастіше – прикордоння). Хоча, заради об'єктивності, зауважимо, що в останні роки значення цього слова має все ж конотацію, яка відтіняє порівняно невисокий рівень ініціативності, кругозору, і, навпаки, високий рівень інертності обивателя.

Ми свідомі того, що виділення суб'єктності «місцевого населення прикордоння» або «обивателя» по відношенню до транскордонної злочинності є абсолютно не ідеальним з точки зору кримінології. Адже навіть класифікація такої неоднорідної спільності людей за ознакою їх позитивного (чи негативного) впливу на процеси, пов'язані з протидією транскордонної злочинності може носити лише дуже загальний, навіть умоглядний характер, оскільки занадто різняться індивідуальні характеристики місцевого населення і регіональні особливості різних ділянок прикордонного простору. Але, за ознакою ставлення до транскордонних правопорушень ми можемо диференціювати місцеве населення прикордоння на чотири групи в діапазоні від тих, хто активно сприяє прикордонникам в охороні державного кордону (ДК), до правопорушників (рисунок).

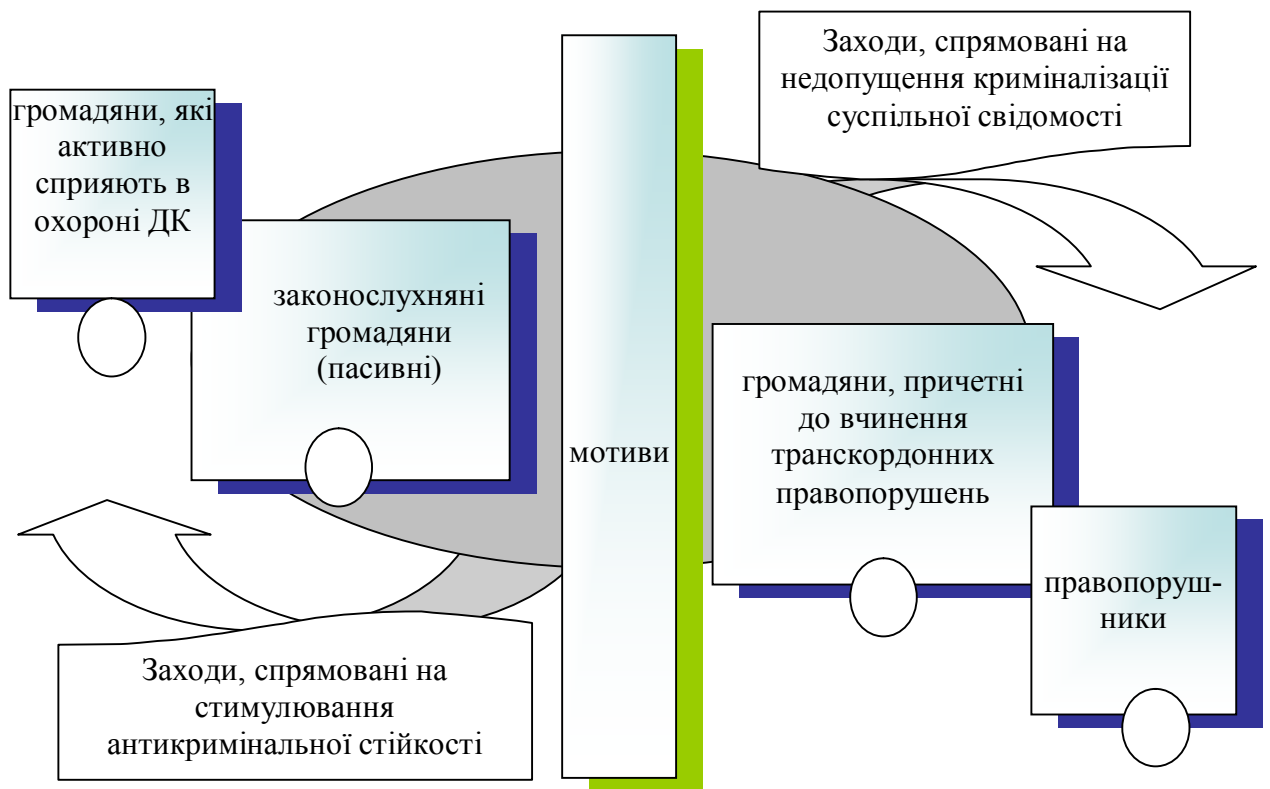

Рисунок – Структура місцевого населення прикордоння по відношенню до транскордонних правопорушень

Цілком логічним виглядає припущення про діаметральну різноспрямованість мотивів правопорушників і громадян, які надають активне сприяння в охороні державного кордону (групи 1 і 4 на рисунку 1). Ймовірний перелік мотивів учасників громадських формувань з охорони ДК може бути дуже широким – від інтересу до діяльності прикордонників до бажання бути причетним до соціально-значущої справі.

На наш погляд, в цьому переліку цілком можуть бути і мотиви, пов'язані з бажанням завуалювати справжню мету діяльністю зі сприяння в охороні ДК. Наприклад, за допомогою сприяння прикордонникам, громадянин бажає послабити конкурента в незаконному бізнесі.

Особливо цікавими є мотиви індивідів, що входять в групи, позначені на рисунку номерами 2 і 3. Справа в тому, що незважаючи на їх відмінності, мотиваційні сфери цих двох груп виявляються схожими, оскільки їх супроводжують однакові фруструючі чинники. Виходячи з результатів

проведеного нами опитування громадян – жителів прикордоння, мова йде, перш за все, про наступні чинники: а) пов'язані з соціально-економічним становищем в регіоні проживання і не вигідному порівнянні з прилеглим до кордону закордонним регіоном (57%), б) небажання виконувати деякі обов'язки громадянина, що вважаються несправедливими (високі митні збори – 52%, військова служба – 3%, високий рівень оподаткування – 29%), в) політичний стан справ (21%), г) можливості пенсійного забезпечення та медичного обслуговування (62%), д) можливості працевлаштування та кар'єри (73%), е) можливості реалізації культурних, освітніх потреб і потреб дозвілля (31%), є) група чинників матеріального забезпечення, що включає співвідношення рівня витрат до рівня доходів (64%), ж) уявлення про низький рівень ефективності боротьби з корупцією і злочинністю (59%).

Отже, ці фруструючі чинники, як ми вважаємо, визначають особливості суспільної свідомості та впливають на ставлення місцевого населення до формально проголошуваних в суспільстві норм і цінностей, пов'язаних з нетерпимістю до транскордонної злочинності. На наш погляд, це є явною ознакою соціальної аномії.

Результати нашого опитування допоможуть відповісти на одне з ключових питань: як співвідноситься суспільна свідомість і транскордонна злочинність? За визначенням І. Мацкевича, суспільна свідомість – це духовне життя суспільства [1, с. 11]. Воно є нічим іншим, як комплексом уявлень про добро і зло. Особливість його в тому, що воно з одного боку відображає суспільне буття, а з іншого боку впливає на нього.

Відповідь на питання про те, в якому зв'язку суспільна свідомість перебуває з транскордонною злочинністю, можна шукати, знову звернувшись до думки І. Мацкевича, який писав, що кримінальна суспільна свідомість передбачає специфічні антикультурні погляди індивідуумів, причетних до кримінальних відносин, на навколишню дійсність, способи і види виживання в цій дійсності [1, с. 13]. Отже, дійсність ця існує для обивателя в двох різних вимірах. Перше: дійсність, де важлива соціально-схвалювальна правослухняна

діяльність. Друга – реальна дійсність його буття, фруструючі чинники якої, або первинна кримінальна спрямованість в якій спонукають його формувати альтернативну ціннісну картину. Ця картина є основою його власної кримінальної свідомості, яка означає втрату антикримінальної стійкості. Чинником, стимулюючим глибину причетності до транскордонної злочинності, в цьому випадку є усталені звичаї.

Наприклад, кат (*Catha edulis*) заборонений як наркотик в багатьох країнах (США, Саудівська Аравія, Росія). Однак у багатьох країнах (Ємен, Сомалі, Ефіопія) його вживання є невід’ємною частиною повсякденного життя. Приміром, в Ємені його вживає до 90% чоловіків і до 25% жінок. Відповідно, в цій державі до торгівлі катом причетні десятки тисяч сімей, а до його контрабанди в Саудівську Аравію в провінції Сада на Півночі Ємену – тисячі людей. Зрозуміло, що там для суспільної свідомості в цьому явищі немає абсолютно нічого негативного. Однак, в Саудівській Аравії контрабанда кату припиняється жорстко, із застосуванням зброї щодо контрабандистів. Свою роль відіграє і та обставина, що Саудівська Аравія підтримує одну зі сторін у збройному конфлікті в Ємені.

Транскордонна злочинність має безпосередній вплив на нові реалії суспільного життя, в тому числі через кримінальну суспільну свідомість, як форму суспільної свідомості. Наприклад, при проведенні білоруською стороною погоджених з Україною демаркаційних робіт на українсько-білоруському кордоні в травні 2016 р., жителі волинського прикордоння активно перешкоджали цьому, посилаючись на порушення можливості користування озером після демаркації. При цьому найбільш вірогідною причиною цього є зацікавленість місцевих жителів в продовженні використання води для незаконного видобутку бурштину. Вода, як відомо, використовується і для гідравлічного тиску на породу, і для промивання бурштину. Якщо подивитися на карту видобутку бурштину, то легко можна побачити, що подібні конфлікти трапляються якраз на території Клесовсько-Пержанської і Дубровицько-Володимирецької бурштиноносних місцевостях, розташованих на

кордоні з Білоруссю. Саме там бурштин незаконно добувається. Потім його, знову ж незаконно, намагаються перемістити через кордон до Польщі для реалізації. Жителі прикордоння, задіяні в цьому процесі, а також їх родичі завжди виправдовують кримінальний бізнес соціально-економічними факторами (зазначеними нами вище) і активно перешкоджають будь-яким діям правоохоронців по його припиненню. Це свідчить про безпосередній вплив транскордонної злочинності на життя обивателя і криміналізацію суспільної свідомості під її впливом.

Тут знову згадаємо про явище соціальної аномії, коли відбувається роздвоєння уявлень про формальний суспільний інтерес і про особисте благо тут і зараз, яке з цим інтересом в розумінні обивателя не пов'язане. Найбільш небезпечний її наслідок, з нашої точки зору – «коллаборціонізм» обивателя з правопорушником. Наприклад, у вересні 2017 р. на автодорозі, що веде до населеного пункту Кучурган Одеської області, водій автомобіля Audi A6 німецької реєстрації (як з'ясувалося пізніше – житель прикордоння, який не має документів на автомобіль) спочатку не зупинився на законну вимогу прикордонників про зупинку, спробував здійснити наїзд на склад прикордонного наряду, а потім спробував покинути місце події. Майже 20 місцевих жителів сприяли земляку, вступивши в конфлікт з прикордонниками для звільнення автомобіля, внаслідок чого правоохоронцям довелося застосувати пристрій для відстрілу гумових куль.

Суспільна свідомість обивателя проявляється в громадській думці. Громадська думка – це та частина картини інформаційного простору, яка значною мірою формується засобами масової інформації. Іншими словами, громадська думка, про яку обиватель дізнався із засобів масової інформації, цілком може коригувати його особистісні установки і діяльність.

Наприклад, при введенні Австрією прикордонного контролю в травні 2016 року на перевалі Бреннер – важливому транспортному вузлі на австро-італійському кордоні, жителі італійського прикордоння, влаштували спочатку масові протестні ходи, а потім і сутички з поліцією. Причиною, очевидно,

послужило те, що Австрія відгороджується таким чином від потоку мігрантів, які прямують через Італію, і вони будуть затримуватися на італійській стороні. Слід зазначити, що багато мас-медіа в той період не скупилися на сюжети з негативною характеристикою мігрантів. А з огляду на сюжети про конфлікти мігрантів з місцевим населенням і поліцією там, де виникали бар'єри на їхньому шляху, наприклад, в таборі у французькому Кале, або таборі поблизу н.п. Ідоменей на греко-македонському кордоні, місцеві жителі зробили відповідні кроки щодо недопущення цього в їх місцевості [6, с. 7].

Парадокс в даному випадку полягає в тому, що на відміну від обивателів, даними кримінології, як правило, не підтверджуються основні страхи, пов'язані з мігрантами, які підтримуються громадською думкою [5]. Однак закони поширення інформації є такими, що «читабельність», рейтинг, а в підсумку - і затребуваність будь-якого інформ-ресурсу залежить від сукупності «гарячих» фактів. Як говорив відомий американський тележурналіст Філ Донахью, «Для журналіста часто хороші новини – взагалі не новини». Іншими словами, ЗМІ читають, якщо воно подає не картини повсякденної реальності, а цікаві факти, якими, в тому числі, бувають дані про злочини. І тут замкнуте коло: обиватель, знайомлячись з уже видозміненою в мас-медіа інформаційною картиною, краще сприймає і запам'ятовує саме те, що пов'язано зі злочинністю. А це і формує його спотворену думку про реальність.

У зв'язку з цим цікавим є інший випадок, який ілюструє невивірковість обивателя в засобах отримання будь-якої вигоди в досить сумнівних ситуаціях. Мова йде про факт, коли понад 60 жінок з сільської місцевості в Одеській області в середньому віці 60 років практично одночасно вийшли заміж за студентів одеського вузу – вихідців з країни міграційного ризику (Іраку). На наш погляд, тут спостерігаймо характерну для соціальної аномії подвійну мораль наречених, які, отримуючи по 300 доларів за «послугу», очевидно, розуміли, що беруть участь в схемі організації фіктивних шлюбів, де метою є подальше прискорене отримання даними студентами громадянства України. При цьому найбільш вірогідними цілями іракців – нових громадян України –

могли бути дві. Або – подальше працевлаштування в багатих країнах Перської затоки (Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар), де працевлаштуватись з іракським, єменським, йорданським або суданським паспортом надзвичайно важко. Або (що в значній мірі менш імовірно, але не виключено) спроба подальшого відбуття в країни ЄС.

Висновки і перспективи досліджень. Підсумовуючи, зазначимо, що ми акцентували увагу читача на повзучий девальвації ціннісно-нормативної системи суспільства, знецінення соціально-позитивних стереотипів поведінки і супроводжуючого цей процес поширення серед обивателів уявлень, що допускають або виправдовують порушення закону. Значущим чинником суспільної свідомості по відношенню до транскордонної злочинності є наявність високого рівня соціальної аномії. У цих умовах важливим є проведення заходів, спрямованих на стимулювання антикримінальної стійкості громадян (які відносяться до категорії 2 по нашій типології) і недопущення криміналізації суспільної свідомості громадян (які відносяться до категорії 3). В іншому випадку, ці групи будуть «діючим резервом» для правопорушників в прикордонні, а колаборціонізм зі злочинністю стане масовим явищем.

Викладені міркування ми не розглядаємо як остаточні і завершені. Вони лише є запрошенням до широкої міждисциплінарної дискусії з метою напрацювання практичних рекомендацій суб'єктам протидії транскордонною злочинністю та залученню до цієї протидії максимального кола інститутів громадянського суспільства.

Список використаної літератури

1. Мацкевич, И. М. Общественное сознание и преступность. Сборник материалов конференции: Экология и уголовное право: поиск гармонии. Материалы международной научно-практической конференции. Геленджик. 6-9 октября 2011. Отв. ред. В.П. Коняхин. Краснодар, 2011. 610 с.
2. Голіна, В. В. Криміногенний потенціал суспільства: поняття, зміст, форми реалізації // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – 2012. – Вип. 119. – С. 166–176. http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1713/1/Pr_zak119_19.pdf

3. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія. В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Х. : Право, 2017. – 284 с.

4. Орловська, Н.А. Концептуальні засади участі громадянського суспільства в забезпеченні безпеки державного кордону (кримінологічний вимір). Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Юридичні науки. 2016. № 1. 14 с. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2016_1_14.

5. Головкін, Б. М. Види злочинності. Журнал східноєвропейського права. 2015. № 18. С. 14–21. http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/08/golovkin_18.pdf

6. Філіппов, С. О. Динаміка та географічні особливості транскордонної злочинності, пов'язаної з незаконним переправленням мігрантів до Європейського Союзу. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Юридичні науки. 2016. № 1. 14 с. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2016_1_19

Филиппов С. Криминогенный потенциал деятельности местного населения в пограничье

В статье приведены результаты исследования социальных условий трансграничной преступности. В частности: показана роль обывателя в возникновении и развитии криминогенных процессов в пограничном пространстве и обратное влияние на него этих процессов; взаимосвязь криминального общественного сознания и преступности; влияние средств массовой информации на формирование общественного мнения по поводу трансграничной преступности.

Сделаны выводы о том, что значимым фактором общественного сознания в Украине применительно к трансграничной преступности является наличие высокого уровня социальной аномии. Данное явление характеризует несоответствие между формально заявляемыми общественными целями и одобряемыми средствами их достижения. В результате невозможности их достижения законными средствами, принятой практикой становится совершение правонарушений. Охарактеризовано население пограничья по признаку разнонаправленных мотивов, связанных с отношением к трансграничной преступности. Обоснованы меры, направленные на стимулирование антикриминальной устойчивости граждан и недопущение криминализации части общества, относящейся к населению пограничья.

Ключевые слова: трансграничная преступность, криминогенный потенциал, пограничное пространство, общественное сознание, социальная аномия, «коллаборационизм» с преступностью.

Filippov S. The criminogenic potential of activities of the local population in the border area

The results of the study of cross-border crime social conditions are presented in the article. In particular, it has been shown the role of a common man in the

emergence and development of criminogenic processes in the border area and the inverse effect of these processes; interrelation of criminal public consciousness and criminality; the influence of mass media on shaping public opinion concerning cross-border crime.

The public consciousness - is the spiritual life of society. It is a complex of ideas about good and evil. Its peculiarity is that it reflects the social existence and affects it.

For example, the cat (Catha edulis) is forbidden as a drug in many countries (USA, Saudi Arabia, Russia). However, in many countries (Yemen, Somalia, Ethiopia), its use is an integral part of everyday life. For example, in Yemen it is used by up to 90% of men and up to 25% of women. Accordingly, tens of thousands of families are involved in the kafa trade, and thousands of people are trafficked into Saudi Arabia in the province of Sad in the north of Yemen. It is clear that there is absolutely nothing negative for the public consciousness in this phenomenon. However, in Saudi Arabia smuggling of cats is severely discouraged, with the use of weapons against smugglers. The fact that Saudi Arabia supports one of the parties in an armed conflict in Yemen is also playing its role.

The social consciousness of the inhabitant manifests itself in public opinion. Public opinion is a part of the picture of the information space, which is largely shaped by the media. In other words, the public opinion about which the policeman learned from the media, may well adjust his personal settings and activities.

For example, with the introduction of border control by Austria in May 2016, on the Brenner Pass, an important transport hub on the Austro-Italian border, the inhabitants of the Italian borderland, initially mass protests, and then clashes with the police. The reason, obviously, was the fact that Austria is thus detached from the flow of migrants who travel through Italy, and they will be detained on the Italian side. It should be noted that many media in that period did not skimp on plots with negative characteristics of migrants. And given the plots of migrants' conflicts with the local population and the police where barriers were found on their way, for example, in a camp in the French capital, or a camp near the np The Idomenea on the Greco-Macedonian border, the locals took appropriate steps to prevent this in their area.

Conclusions have been drawn that a high level of social anomie is a significant factor of public consciousness in Ukraine regarding the cross-border crime. This phenomenon characterizes the discrepancy between the formally declared public goals and the approved means of achieving them. As a result of the impossibility of achieving them by legal means, the accepted practice is to commit cross-border offenses. The community of the borderland population is characterized by multidirectional motives connected to cross-border crime. The measures aimed at stimulating the anti-criminal stability of citizens and preventing the criminalization of the part of the society related to the population of the borderland have been substantiated.

Key words: *cross-border crime, criminogenic potential, border area, public consciousness, social anomie, «collaboration» with crime.*